

ენათმეცნიერება Linguistic

თურქულ-აზერბაიჯანული შუამავლობისათვის სპარსულ-ქართულ ენობრივ ურთიერთობებში

ფატმან ანთაძე-კაჭარავა

ნანა კაჭარავა

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი;

e-mail: fati.antdze@yahoo.com

<https://doi.org/10.52340/lac.2024.32.01>

SJIF 2024: 8.268

ქართულში დადასტურებულ საშუალო სპარსულ და პართულ ნასესხობათაგან განსხვავებით, რომელთა ნაწილი ქართულში პირდაპირ, ნაწილი კი სომხურის მეშვეობით შემოდიოდა (ანდრონიკაშვილი, 1966: 9, 161), ახალი სპარსული ბოლო პერიოდამდე ქართულისთვის მხოლოდ უშუალო გამსესხებელ ენად მიიჩნეოდა.

ჩვენი კვლევით დადასტურდა, რომ რიგ შემთხვევებში ქართული სპარსიზმებს თურქული ჯგუფის ორი ენის – ანატოლიური თურქულისა და აზერბაიჯანულის შუამავლობითაც შესხულობდა.

გვიანდელ შუა საუკუნეებში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს თურქულ-ოსმალური პოლიტიკური გავლენის სფეროში მოქცევამ ბუნებრივად განაპირობა რიგ ქართულ ტერიტორიათა მჭიდრო ენობრივ-კულტურული კავშირი თურქეთთან. ამ კავშირის კვალი ჩანს დასავლეთ საქართველოს იმ მხარეებშიც, რომლებიც უშუალოდ არ ექვემდებარებოდნენ ოსმალურ იმპერიას.

ამავდროულად თურქულთან დასტურდება აღმოსავლურ ქართულ დიალექტთა კავშირიც. ამ დიალექტებში ნასესხობები და კერძოდ, სპარსიზმები შემოდიოდა როგორც ანატოლიური თურქულიდან, ასევე აზერბაიჯანულიდან.

ჩვენ მიერ გამოკვლეულია თურქულისა და აზერბაიჯანულის მეშვეობით ქართულში შემოსული სპარსული წარმომავლობის 35 ნასესხობა. ხსენებულ ენათა შუამავლობა გამოკვლეულ ნასესხობებში დასტურდება ფონეტიკურ და სემანტიკურ კრიტერიუმთა გათვალისწინებით. ცალკეულ შემთხვევებში გათვალისწინებულია ქართული დიალექტური მონაცემებიც.

ანატოლიური თურქულისა და აზერბაიჯანულის დიდი მსგავსების გამო, რიგ შემთხვევებში ძნელდება იმის დადგენა, თუ ამ ორ ენათაგან რომელია ქართულისთვის სპარსიზმის სესხების წყარო. ჩვენს მასალაში წარმოდგენილია ამგვარი 8 მაგალითი. ანატოლიური თურქულიდან ქართულში შემოსულია სპარსული წარმომავლობის 16 ნასესხობა. აზერბაიჯანულიდან მომდინარეობა ჩანს ქართულის მიერ ნასესხებ 11 სპარსიზმში.

საკვანძო სიტყვები: სპარსულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობა, ანატოლიური თურქული და აზერბაიჯანული ნასესხობანი.

ისტორიულმა და გეოპოლიტიკურმა ფაქტორებმა მახლობელი აღმოსავლეთის რიგ ენებთან (ირანულ ენათა ჯგუფი, სომხური, არაბული და თურქული) ქართული ენისა და ზოგადად ქართველურ ენათა მჭიდრო და ხანგრძლივი ურთიერთობები განაპირობა. ამ ურთიერთობათა შედეგად, ქართველურ ენებსა და კერძოდ, ქართულში ხსენებულ ენათაგან შემოვიდა არაერთი ნასესხობა, რომელთა ნაწილი ლექსიკურ არქივს ჩაბარდა, ნაწილი კი დამკვიდრდა და დღემდე ფუნქციონირებს ქართველურ ენებში.

ამგვარი ვითარების ფონზე ნათლად იკვეთება ქართველურ ენებში შემოსულ ორიენტალიზმთა კვლევის აქტუალობა. შესაბამისად, აღმოსავლური ნასესხობები რიგ ქართველ და ასევე უცხოელ მეცნიერთა ინტერესის სფეროში მოექცა და დაიწერა ძალზე მნიშვნელოვანი სამეცნიერო ნაშრომები (აბულაძე, 1944; აბულაძე, 1962, 1969; ანდრონიკაშვილი, 1965, 1966, 1996; ბართაია, 2011; იმედაძე, 2014; გიპერტი, 1993; იმედაძე, 2014; ლეკიაშვილი, 1992; რუხაძე, 2013; ჯიქია, 1960, 1987; ჯიქია, 2008).¹

ისტორიული რეალიების გათვალისწინებითა და ხელთ არსებულ წერილობით ძეგლთა მიხედვით, ქართულს ზემოხსენებულ აღმოსავლურ ენათაგან ყველაზე უფრო ხანგრძლივი ურთიერთობები ირანულ ენობრივ ჯგუფთან აკავშირდება. ირანულ და ქართველურ ენათა ინტენსიური ურთიერთობები მოიცავს ირანულ ენათა ისტორიის სამივე პერიოდს (ძველი – ძვ. წ. VI-III სს., საშუალო – ძვ. წ. IV- ახ. წ. IX სს., და ახალი – ახ. წ. X-იდან – ანდრონიკაშვილი, 1966; ანდრონიკაშვილი, 1996).

წინამდებარე სტატიის კვლევის საგანი ახალი სპარსულიდან ქართულში შემოსული ნასესხობებათა დღემდე ნაკლებად გამოკვლეული შრე, კერძოდ, თურქულ-აზერბაიჯანულიდან ნასესხები სპარსიზმებია.

ქართულში დადასტურებულ საშუალო სპარსულ და პართულ ნასესხობათაგან განსხვავებით, რომელთა ნაწილი ქართულში უშუალოდ, ნაწილი კი სომხურის მეშვეობით შემოდიოდა (ანდრონიკაშვილი, 1966:9,161), ქართულისთვის ახალი სპარსული მხოლოდ უშუალო გამსესხებელ ენად მიიჩნეოდა. ამავდროულად საქართველოში არაბთა ბატონობის დასრულების შემდეგ (XI საუკუნის II მეოთხედიდან) ახალი სპარსული თავად გვევლინებოდა შუამავალ ენად ქართულში შემოსულ არაბიზმთათვის, არაბული ნასესხობები ნაწილობრივ თურქული გზითაც შემოდიოდა (ანდრონიკაშვილი, 1965: 297). ცხადია, საკუთრივ თურქიზმების პარალელურად თურქული შუამავლობით არაბიზმთა და ასევე სპარსიზმთა შესხება შედარებით გვიანდელი მოვლენა უნდა იყოს, როცა სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო თურქულ-ოსმალური პოლიტიკური გავლენის სფეროში მოექცა. ამან ბუნებრივად განაპირობა სამხრეთ-დასავლურ ქართულ ტერიტორიათა მჭიდრო ენობრივ-კულტურული კავშირი თურქეთთან. ამგვარი კავშირის კვალი ჩანს დასავლეთ საქართველოს იმ მხარეებშიც, რომლებიც უშუალოდ არ ექვემდებარებოდნენ ოსმალურ იმპერიას.

ამავდროულად რიგი თურქიზმებისა შემოვიდა აღმოსავლურ ქართულ დიალექტებშიც, რამდენადაც აღმოსავლეთი საქართველოც, გვიანდელი შუა საუ-

¹ ანბანური რიგის მიხედვით წარმოდგენილ ამ ჩამონათვალში ქართულში შემოსულ აღმოსავლურ ნასესხობათა საკითხებისადმი მიძღვნილ ნაშრომთა მხოლოდ მცირე ნაწილია წარმოდგენილი. ამ თემატიკის შესახებ წინამდებარე სტატიის ერთ-ერთ ავტორსაც აქვს გამოქვეყნებული რიგი სტატიები და მონოგრაფია (ანთაძე-მალაშხია, 2018).

კუნეების ირანისა და ოსმალეთის მუდმივი ქიშპობის ასპარეზი, არ იყო თავისუფალი ოსმალური გავლენისგან. აღმოსავლურ ქართულ დიალექტებში, მეტწილად კი თბილისურ მეტყველებაში თურქული ნასესხობები შემოდის როგორც ანატოლიური თურქულიდან, ასევე აზერბაიჯანულიდან. ამის მიზეზი აზერბაიჯანული თემის მჭიდრო დასახლებათა არსებობაა ქვემო ქართლსა (თავად თბილისის ჩათვლით) და კახეთის ზოგიერთ სოფელში. თურქულ-აზერბაიჯანულ ნასესხობათა ნაწილი, სხვა ენათაგან შემოსულ ნასესხობათა მსგავსად, სტანდარტული/სალიტერატურო ქართულის სხვადასხვა სტილისტურ შრეებში დაილექა.

აღმოსავლურ ქართულ დიალექტთა ურთიერთობა თურქულ-ოღუზურ ენათა ჯგუფის როგორც ანატოლიურ, ასევე აზერბაიჯანულ განშტოებასთან აისახა სულხან-საბა ორბელიანის მიერ შედგენილ ლექსიკონშიც, სადაც ქართულ ლექსემათა „თურქულ შესატყვისებში წარმოდგენილია როგორც აზერბაიჯანული ენისათვის ნიშანდობლივი ლექსიკური ერთეულები და ფორმები, ასევე ანატოლიური ქართულისა“ (აბულაძე, 1968: 69). ამავდროულად ც. აბულაძე აღნიშნავს, რომ „მაინც ლექსიკონის თურქულენოვან შესატყვისებში სჭარბობს აზერბაიჯანული ლექსიკური ერთეულები“ (აბულაძე, 1968: 69).

არაბიზმებითა და სპარსიზმებით გაჯერებული ანატოლიური თურქულიდან და აზერბაიჯანულიდან ქართულმა ისესხა არა მხოლოდ საკუთრივ თურქული, არამედ არაბული და სპარსული წარმომავლობის სიტყვებიც. ქართულში თურქულ-აზერბაიჯანული გზით შემოსულ სპარსული წარმომავლობის ნასესხობათა შესწავლა ბოლო პერიოდამდე არ წარმოადგენდა სამეცნიერო კვლევის საგანს. იგივე შეიძლება ითქვას ქართულის მიერ თურქულ-აზერბაიჯანული შუამავლობით ნასესხებ არაბიზმებზეც. ეს საკითხიც უსათუოდ საჭიროებს სამომავლო კვლევას არა მხოლოდ თურქოლოგებისა და არაბისტების, არამედ ირანისტების ჩართულობითაც, რადგან სავარაუდოდ, არაბულ ნასესხობათა მნიშვნელოვანი ნაწილი თურქულში სპარსული გზითაა შესული. ამგვარი მოსაზრების საფუძველს სპარსულისა და თურქულის მჭიდრო ენობრივი ურთიერთობები და ოსმალურ იმპერიაში სპარსული ენისა და ლიტერატურის მაღალი პრესტიჟი იძლევა. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ „თურქულ ლიტერატურაზე დასაბამიდან XX საუკუნის ადრეულ პერიოდამდე დიდ გავლენას ახდენდა კლასიკური სპარსული მწერლობა. სპარსული ენისა და ლიტერატურის ცოდნა ოტომანური განათლების აუცილებელი პირობა იყო“ (თითცე, 1967: 125).

აქვე დავსძენთ, რომ განსაკუთრებული ინტენსივობით გამოირჩევა სპარსულ-აზერბაიჯანული ენობრივი ურთიერთობები, რაც ისტორიულად განაპირობა მრავალრიცხოვანი აზერბაიჯანული თემის სახლობამ ირანის ტერიტორიაზე.

სპარსიზმთა თურქულ-აზერბაიჯანული გზით ქართულში შემოსვლის საკითხი პირველად განხილულ იქნა ორ კონფერენციაზე (ანთაძე-მალაშხია, კაზიმოვი, 2021; ანთაძე-მალაშხია, კაჭარავა, 2023) და ნაწილობრივ ერთ-ერთ სტატიაში (ანთაძე-მალაშხია, 2024). წინამდებარე სტატიის ქართული საკვლევი მასალა, მისი თურქულ-აზერბაიჯანული პარალელები და სპარსული ეტიმონები ჩვენ მიერ მოძიებულია განმარტებითა და ზოგიერთ დიალექტურ ლექსიკონში (აივერდი, 2005; ანვარი, 1381/2002; გრიშაშვილი, 1997; დეჰხოდა, 1931; თურქული ენის ლექსიკონი, 1998; ორუჯოვი, 2006; როსტიაშვილი, 1978; ქეგლ, 1950-1964). მასალის მოძიების მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენდა ასევე ლ. რუხაძისა და ნ. კაჭარავას მიერ შედგენილი და გამოსაცემად მომზადებული თურქულისა და ქართულისათვის საერთო სიტყვათა ლექსიკონი, რომელიც მოიცავს როგორც საკუთრივ თურქული წარმომავლობის ერთეულებს, ასევე თურქულსა და ქართულში

წარმოდგენილ სპარსულიდან და არაბულიდან ნასესხებ ლექსიკურ პარალელებს. მნიშვნე-ლოვნად დაგვეხმარა ასევე აზერბაიჯანის ელვირა ასლანოვას რჩევები.

ქართულში დადასტურებულ სპარსულ ნასესხობათა გარკვეული ნაწილის ანატოლიური თურქულიდან თუ აზერბაიჯანულიდან მომდინარეობას ადასტურებს ამ ნასესხობათა ფონეტიკური ფორმა ან სემანტიკური შინაარსი.

ანატოლიურ თურქულში სპარსულ ფონემათა შეთვისებისა და ასევე მათი სემანტიკური ადაპტაციის საკითხი განხილულია გამოჩენილ ფრანგ ირანისტ ლაზართან თანამშრომლობით მომზადებულ სტატიაში (თითცე, 1967). რაც შეეხება სპარსულ-აზერბაიჯანული ენობრივ ურთიერთობებს, ამ თვალსაზრისით, ყველა-ზე უფრო სრული ნაშრომი წარმოდგენილია მოჰამადრაჰიმის მიერ (მოჰამადრაჰიმი, 2021). ამის მიუხედავად, ხსენებულ კვლევაში არ განხილება ფონეტიკური შესატყვისობების საკითხი, თუმცა ცალკეული მაგალითები ადასტურებს, რომ აზერბაიჯანულში ნასესხები სპარსიზმები აშკარად მეტ ფონეტიკურ მსგავსებას ავლენენ ეტიმონებთან ვიდრე ანატოლიურ თურქულში წარმოდგენილი იმავე წარმომავლობის ნასესხობები. ცხადია, ამ გარემოების მიზეზი სპარსულ აზერბაიჯანულ ენობრივ კონტაქტთა მეტი სიმჭიდროვეა.¹

სპარსულ-თურქულ-აზერბაიჯანულ-ქართული პარალელების განხილვისას ჩვენ მიერ მინიმალურად იქნება ასახული სპარსულ ეტიმონთა და თურქულსა და აზერბაიჯანულში გადასულ მათ შესაბამის ნასესხობათა პოლისემია. წარმოვადგენთ მხოლოდ ქართულ პარალელთათვის რელევანტურ მნიშვნელობებს.

რიგ შემთხვევებში, ანატოლიური თურქულისა და აზერბაიჯანულის დიდი მსგავსების მიზეზით, ძნელი დასადგენია ესა თუ ის სპარსიზმი ქართულში ანატოლიური თურქულიდანაა შემოსული თუ აზერბაიჯანულიდან. ეს შემთხვევები ეხება იმ ნასესხობებს, რომელთა ფონეტიკური სახე და შინაარსობრივი მნიშვნელობა იდენტურია ანატოლიურ თურქულსა და აზერბაიჯანულში. ამგვარი მაგალითებია:

1. ქართ. **ბეზირგან**-ი „დიდვაჭარი“ (ზართაია, 2011: 26, დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონის მიხედვით) <თურქ. **bezirgân**[bezirgän] „ვაჭარი“/აზერ. **bezirgan**[bezirgan] „ვაჭარი“ <კლას. სპარს. **بازارگان** [bāzārgān] „ვაჭარი“.

ქართულში **ბეზირგანის** ზემოთ მოტანილი მნიშვნელობა მცირედაა შეცვლილი. ამ სიტყვას მიუღია სხვა შინაარსიც: „ოჯახის ბურჯი, არა მხოლოდ გამრჯელი, - მბრძანებელი, ზედამხედველი“ (გრიშაშვილი, 1997).

2. ქართ. **გიაურ**-ი *მოდვ.* „უღვთო, ურჯულო(მუსლიმანთა სალანძღავი სიტყვა არამუსლიმანთა მიმართ)“ <თურქ. **gâvur**[gävur] 1. „ურწმუნო“; 2. „არა მუსლიმი“/აზერ. **gavur**[gavur] 1. „ურწმუნო“; 2. „არა მუსლიმი“ <კლას. სპარს.² **گابر** [gabr] 1. „მაზდეანი; ცეცხლთაყვანისმცემელი“; 2. „ურჯულო; ურწმუნო; არამუსლიმი“

ამ შემთხვევაში სპარსული **b**-ს **v**-დ გადმოსვლა თურქულში და შესაბამისად, აზერბაიჯანულში ანომალიური შემთხვევაა, სპარსული **b** ჩვეულებისა-მებრ, თურქულში აისახება **b**-დ ან **p**-დ (თითცე, 1967:128, 135-136). რაც შეეხება თანხმომავანთკომპლექსში ხმოვნის ეპენტეზას(სპარს. **br**>თურქ./აზერბ. **vr**), ეს საკმაოდ გავრცელებული მოვლენაა თურქულსა და აზერბაიჯანულში (თითცე, 1967:127). ქართული **გიაურის** თურქულ-

¹ თავად თურქულ ენათა ჯგუფისა და კერძოდ, ანატოლიური თურქულისა და აზერბაიჯანულის ფონეტიკურ შესატყვისობათა შესახებ იხ.(შჩერბაკი, 1970).

² ეტიმონებად მითითებულია კლასიკური და არა პოსტკლასიკური პერიოდის ახალი სპარსულის ვარიანტები, რადგან წინამდებარე სტატიაში განხილული თურქულ-აზერბაიჯანული და ქართული ლექსიკური პარალელები სწორედ კლასიკური სპარსულიდანაა(X-XV საუკუნეები) ნასესხები.

აზერბაიჯანულიდან მომდინარეობა სრულიად ნათელია. რაც შეეხება თურქ. **â[ä]**-ს და აზერბ. **a**-ს ქართულში **ია**-დ გადმოსვლა განპირობებული უნდა იყოს **â[ä]** თურქ.-აზერბ. **g**-ს სირბილით (მომდევნო არბილებს **â[ä]** ამ თანხმოვანს), რის გამოც თურქ.-აზერბ. **g** ქართულში **gy**-დ აღიქვა.

3.ქართ. **ზარხომ**-ი „ღვინის სმისგან გამხიარულებული; შექეიფიანებული, შემთვრალი, შეზარხომებული“ <თურქ. **sarhoş[sarhoş]** 1.,მთვრალი, გაბრუებული, შექეიფიანებული, შემთვრალი, შეზარხომებული“; 2.გადატ. „რადაცით ბედნიერი, გაბრუებული“ /აზერ. **sərxoş[særxoş]** 1.,მთვრალი, გაბრუებული, შექეიფიანებული, შემთვრალი, შეზარხომებული“; 2.გადატ. „რადაცით ბედნიერი, გაბრუებული“ <კლას. სპარს. **سرخوش [sarxoš]** 1.,მხიარული; ბედნიერი“; 2.,შექეიფიანებული, შემთვრალი, შეზარხომებული“.

მიუხედავად იმისა, რომ ზემოთ მოტანილ მაგალითებში ქართულის გარდა, ყველგან თავკიდური **s**-თია წარმოდგენილი, შესაძლოა, თავკიდური ქართული **ზ** მაინც რომელიმე თურქული, კერძოდ, კასტამუნის დიალექტიდან იყოს მომდინარე. შენიშნულია, რომ „არაბული და სპარსული წარმომავლობის ნასესხებ სიტყვებში თავკიდური და აგრეთვე სხვა პოზიციის ყრუ სპირანტი **ს** მქდერდება“ (ჯიქია, 1960:1).

4.ქართ. **ზურნა** „აღმოსავლური ჩასაბერი საკრავი“ <თურქ. **zurna[zurna]** „ზურნა“ /აზერ. **zurna[zurna]** „ზურნა“ <კლას. სპარს. **زرنه/سرنه [zurnā/surnā]** „ზურნა“.

რამდენადაც სპარსულშიც არის **zurnā** ვარიანტი ძნელი გასარკვევია ქართულში **ზურნა** უშუალოდ სპარსულიდანაა ნასესხები, თუ თურქულ-აზერბაიჯანული შუამავლობითაა შემოსული. არაა გამორიცხული თავად სპარსულში **surnā**-ს პარალელურად **zurnā**-ს გაჩენა აზერბაიჯანულის გავლენის შედეგი ყოფილიყო.

5.ქართ. **თიფტიკ**-ი „ზოგიერთი ცხოველის (თხის, ცხვრის, სიასამურის, კვერნის...) წვრილი და ნაზი ბალანი“ <თურქ. **tiftik[tiftik]** „ანგორა – თხის რბილი, თხელი და მზინავი მატყლი“/აზერ. **tiftik[tiftik]** „ანგორა – თხის რბილი, თხელი და მზინავი მატყლი“ <კლას. სპარს. **تفتک/تفتیک [taftak/taftik]** იმე. „თხის მატყლი“.

6.ქართ. **ყუმბარა** 1.,საარტილერიო ფეთქებადი ჭურვი მტრის ცოცხალი ძალის თავდაცვითი ნაგებობის გასანადგურებლად“; 2.,იგივეა, რაც ხელყუმბარა“ <თურქ. **kumbara/humbara[kumbara/humbara]** „ყუმბარა“/აზერ. **qumbara[gumbara]** „ყუმბარა“ <კლას. სპარს. **خمبارہ/قمبارہ [xumpāra/qumbāra]** მოძე. „ნახევარჩექმის სახეობა“.

თურქული თავკიდური **k** და ზოგჯერ აზერბაიჯანული **q**, რომლებიც არქიფონემა **K**-ს წარმოადგენენ **უ**-ს წინ ქართულში უპირატესად **ყ**-დ გადმოდის (ჯიქია, 2008:22).

ზურნას მსგავსად, შესაძლოა, **ყუმბარაც** არა თურქულ-აზერბაიჯანულიდან, არამედ სპარსულიდან იყოს ნასესხები. თურქულ-აზერბაიჯანულ პარალელთა სპარსულ პროტოტიპ **qumbāra**-ს დეჰხოდა **xompāra**-ს თურქიზებულ ფორმად მიიჩნევს (დეჰხოდა, 1931). სპარსული ამოსავალი ფორმის სპარსულშივე თურქულ ყაიდაზე გადასხვაფერება, სავარაუდოდ, აზერბაიჯანულის გავლენამ განაპირობა.

7.ქართ. **ჯუჯა** „ძალიან პატარა ჩია ტანის ადამიანი; ქონდრისკაცი, ლილიპუტი“ <თურქ. **cüce[jüje]** „ჯუჯა, ქონდრისკაცი“/აზერ. **cüca[jyjæ]** „ჯუჯა, ქონდრისკაცი“ <კლას. სპარს. სპარს. **جوجہ [juja]** 1.,ბარტყი; წიწილა“; 2.,სუსტი, უძალდონო“.

სპარსულ ეტიმონს არა აქვს ქონდრისკაცის მნიშვნელობა, რომელიც წარმოდგენილია თურქულსა და აზერბაიჯანულში, რაც ადასტურებს, რომ ქართულში ეს სიტყვა ამ უკანასკნელთაგანაა ნასესხები.

8.ქართ. **ჰაი-ჰუი** „იტყვიან ხმამაღალი ლაპარაკის შესახებ, კაკანის, ქოთქოთის შესახებ“<თურქ. **hayhuy** [hayhuy] „ხმაური; ყაყანი, ქოთქოთი“/აზერ. **hay-huy/hay-küy** [hayhuy/hayküy] „ხმაური; ყაყანი, ქოთქოთი“<კლას. სპარს. **های و هو(ی) /هیا هو** [hāyohuy/hayāhu] „ხმაური; ყაყანი, ქოთქოთი“.

წარმოდგენილ პარალელთა ლექსიკური მნიშვნელობები იგივეობრივია, მაგრამ ქართული ვარიანტის მომდინარეობას თურქულ-აზერბაიჯანულიდან ადასტურებს ფონეტიკური სახე, სადაც ამოვარდნილია სპარსული ეტიმონის ერთ-ერთ ფორმაში არსებული **h**, რომელიც ამ კომპოზიტის შემადგენელ ნაწილთა კავშირად წარმოგვიდგება.

ანატოლიური თურქულიდან მომდინარედ მივიჩნევთ ქართულში შემოსულ სპარსული წარმომავლობის შემდეგ ნასესხობებს:

1.ქართ. **აზატ-ი/აზად-ი** 1.ისტ. „თავისუფალი“ (ქეგლ, 19950-1964); 2.„თავისუფალი გლეხი შუა საუკუნეების საქართველოში“ (უელ, 2006)<თურქ. **azat** [azat] „გათავისუფლებული, თავისუფალი, გადარჩენილი“/აზერ. **azad** [azad] „თავისუფალ, გათავისუფლებული“<კლას. სპარს. **آزاد** [āzād] 1.„თავისუფალი“; 2.„განთავისუფლებული (ვთქვათ, ციხიდან, ტყვეობიდან)“; 3.„მიწათმოქმედებისგან თავისუფალი; მიშვებული“.

სემანტიკური თვალსაზრისით, ქართული **აზატ/აზადის** ორივე მნიშვნელობა ეფუძნება სპარსული ეტიმონის მნიშვნელობებს. განსახილველი სიტყვის ორი ქართული ფონეტიკური ვარიანტი კი გვაფიქრებინებს, რომ ადგილი ჰქონდა ციკლურ სესხებას. როგორც ჩანს, თავდაპირველად უშუალოდ სპარსულიდან შემოვიდა **აზად** ფორმა, მოგვიანებით კი ანატოლიური თურქულის გავლენით დამკვიდრდა **აზატ**, სადაც სპარსულ-თურქულ ბგერათმესატყვისობათა შესაბამისად, დაყრუბულია ეტიმონის ბოლოკიდური **d** (თითცე, 1967:128). თურქულისგან განსხვავებით, ხსენებული შენარჩუნებულია **d** აზერბაიჯანულში.

2.ქართ. **აფერუმ** „ყოჩაღ! ბარაქალა!“<თურქ. **aferin/aferim** [aferin/aferim] „აფერუმ! ყოჩაღ!“/აზერ. **afərin** [afərin] „აფერუმ! ყოჩაღ!“<კლას. სპარს. **افرين** [āfarin] „აფერუმ! ყოჩაღ!“.

ქართული **აფერუმის** ამოსავალია **m**-ზე დაბოლოებული თურქული **aferim** ფორმა. **i**-ს ბაგისმიერ უ-ში გადასვლა განაპირობა მომდევნო წყვილბაგისმიერმა **m>მ**-მ.

3.ქართ. **ბეჯით-ი** 1.„დაუზარელი, გულმოდგინე, მუყაითი, მეცადინე“; 2.„ერთგული, თავგამოდებული“<თურქ. **becit** [bejit] „სერიოზული, მნიშვნელოვანი; საჭირო“/აზერ. **becid** [bejid] „სწრაფად, ჩქარა!“<კლას. სპარს. **بج** [bejed(d)] 1. *ზედ. სახ.* „დაუზარელი, გულმოდგინე, ბეჯითი“; 2. *ზმზდ. მოძვ.* „სერიოზულად; გულმოდგინედ, დაბეჯითებით“.

ქართული ფორმის თურქულიდან მომდინარეობას ადასტურებს მისი ფონეტიკური მსგავსება თურქულ პარალელთან (თურქ. **t>ქართ. თ**).

ქართული **ბეჯითი** გარდა ფონეტიკურისა, მორფოლოგიური თვალსაზრისითაც ეფუძნება თურქულ ზედსართავ **becit**-ს. ამ უკანასკნელში შეცვლილია სპარსული **بج** [bejed(d)]-ის მორფოლოგიური კატეგორია. ზმნიზედად რჩება ეტიმონთან ფონეტიკურადაც უფრო ახლო მდგარი აზერბაიჯანული **becid**. ქართულ ვარიანტში შინა-არსობლივად გადააზრებულია თურქული პარალელის მნიშვნელობა „სერიოზული“.

4.ქართ. **გუდურა** „ერთი შეკვრა(ერთი წამოკიდება) წვრილი შეშა, ფიხი“/გუდა 1.„ოთხში ამოღებული ცხვრის, თხის ან ხბოს ტყავის პარკი (ჩვეუ-ლებისამებრ, ზურგზე ან მხარზე გადასაკიდებელი)“; 2.„იგივეა, რაც ტიკი“<თურქ. **güderi** [güderi] 1.„თხის, ცხვრის, ბატკნის, ირმის ტყავისგან გამოყვანილი რბილი, ჩვილი ტყავი“; 2.„ამ ტყავისგან

დამზადებული გასაწმენდი ჩვარი“ <კლას. სპარს. **بجهد** [bejed(d)] იმგ. „სერიოზულად; გულმოდგინედ, დაბეჯითებით“.

აზერბაიჯანულში ამ ლექსემის პარალელი არ დასტურდება.

ორივე ქართული ვარიანტი ფონეტიკურად ახლოა თურქულ ფორმასთან: თურქ. **k**>ქართ. **გ** და არა სპარს. **k**>ქართ. **ქ** ან **კ**. ამგვარი გადასვლა ასახავს **k** ბგერის სპარსულ-ქართულ შესატყვისობას (ანდრონიკაშვილი, 1996: 39). **გუდურა**>**გუდა** ცვლილებას ადგილი ექნებოდა უკვე თავად ქართულში. ერთი და იმავე ამოსავალი ფორმიდან წარმოიქმნა ფონოსემანტიკურად განსხვავებული ვარიანტები. თურქული პარალელის მნიშვნელობები **გუდურასა** და **გუდაში** შინაარსობლივად მეტონიმის საფუძველზე შეცვლილი. **გუდას** შემთვევაში ეს ცვლილება თვალსაჩინოა, **გუდურას** მნიშვნელობა კი უკავშირდება **გუდას**, როგორც ოთხში ამოღებული ცხვრის, თხის ან ხბოს ტყავის პარკში ჩაწყობილი მასალა.

ქართ. **გუდურა** „ერთი შეკვრა(ერთი წამოკიდება) წვრილი შეშა, ფიჩხი“/**გუდა** 1.„ოთხში ამოღებული ცხვრის, თხის ან ხბოს ტყავის პარკი(ჩვეულებისამებრ, ზურგზე ან მხარზე გადასაკიდებელი)“; 2.„იგივეა, რაც ტიკი“

5.ქართ. **თერძ**-ი „მამაკაცის ტანსაცმლის მკერავი“<თურქ. **terzi**[terzi] „მკერავი“/აზერ. **darzi**[dærzi] „მკერავი!“<კლას. სპარს. **داز** [darzi] „მკერავი“.

სემანტიკურად დავიწროებული ქართული ფორმა მომდინარეა თურქულიდან და არა აზერბაიჯანულიდან, რაზეც მიუთითებს მისი ფონეტიკური მსგავსება თურქულ პარალელთან(თურქ. **t**>ქართ. **თ**).

6.ქართ. **ლაფჩინი** *კუთხ. და იმერ.* „ერთგვარი წალა“<თურქ. **lâpçin**[la:pçin] „თასმებით ამოსაკრავი ტყავისძირიანი წულა“/აზერ. **lapçin**[lapçin] „თასმებით ამოსაკრავი ტყავისძირიანი წულა“<კლას. სპარს. **لابچين** [labçin] *მოძგ.* „ნახევარჩექმის სახეობა“.

ამ ლექსემის დასავლურ ქართულ, კერძოდ, იმერულ კილოში დამკვიდრება **ლაფჩინის** თურქული წრიდან მომდინარეობაზე მიუთითებს. ამასვე ადასტურებს თურქ.-აზერ. **p**>ქართ. **ფ**, თუმცა არ არის გამორიცხული, რომ ეს სიტყვა უშუალოდ სპარსულიდან იყოს ნასესხები და სპარს. **b** ქართულში დაყრუებულიყოს(**ბ**>**ფ**) მომდევნო **ჩ**-ს გავლენით.

7.ქართ. **ნიშადურ**-ი „თეთრი კრისტალური ნივთიერება, ქლორიანი ამონიუმი“<თურქ. **nişadır**[nişadır] „ნიშადური“/აზერ. **naşatır**[naşatır] „ნიშადური“ <კლას. სპარს. **ناشاد** [naşādor/noşāder/noşādor] „ნიშადური“.

აქ ქართულ ვარიანტში კონტამინირებულია სპარსული **naşādor/noşāder/noşādor**]-ისა და თურქული **nişadır**-ის ფონეტიკური ფორმები.

8.ქართ. **სეფა** „გრძელი კარავი (ჩვეულებრივ, ფოთლიანი ტოტებით გადახურული) მართავენ სახელდახელოდ ცის ქვეშ ლხინის, ქორწილის ან ქელე-ხის დროს“; 2.„იხ. სუფრა“<თურქ. **sehpa**[sehpa] 1.„სამფეხა მაგიდა ან სკამი“; 2.„ოთხფეხა, დაბალი, პატარა მაგიდა“; 3.„ზედ რაიმეს დასაწყობად მოწყობილი სამფეხა საყრდენი“; <კლას. სპარს. **سپاه** [sepāye] „სამფეხა მოწყობილობა, ზედადგარი; ქვესადგამი, საყრდენი“.

აზერბაიჯანული კორელატი არ დასტურდება.

ქართული პარალელის მომდინარეობას თურქულიდან ცხადყოფს ფონეტიკური ფორმა (**h**, როგორც სუსტი ბგერა მეტწილად ამოვარდნილია ქართულში ნასესხებ სიტყვებში). **სეფა** სემანტიკურად ცვლილია. მისი ამოსავალი თურქული მნიშვნელობაა „ოთხფეხა, დაბალი, პატარა მაგიდა“.

9. ქართ. **სინჯაფ**-ი „ციყვი“ <თურქ. **sincap[sinjap]** „ნიმადური“/აზერ. **sincab [sinjab]** „ციყვი“ <კლას. სპარს. **سنجاب [sanjāb]** 1. „ციყვი“; 2. „ციყვის ბეწვი“; 3. *მოძვ. გადატ.* „ციყვის ბეწვის სამოსი“.

თურქულსა და აზერბაიჯანულში სპარსული **a** გადმოიცა **o**-თი ქართული ვარიანტისთვის ამოსავალი თურქული ფორმაა.

10. ქართ. **ფაბუჩ**-ი იხ. **ფაჩუჩ**-ი 1. „საშინაო თბილი, უქუსლო ფეხსაცმელი“; 2. „ბავშვის ფეხსაცმელი“; 3. *კუთხ. ქიზ.* „შინაური ფრინველის ფეხზე შებმული ნიშანი“ <თურქ. **pabuç[pabuç]** „ფეხსაცმელი“ <კლას. სპარს. **پاپوش [pāpuš]** 1. „საშინაო ფეხსაცმელი“; 2. „ფეხსაცმელი“.

აზერბაიჯანული კორელატი არ დასტურდება.

სადღეისოდ ხმარებიდან გამოსული **ფაბუჩი** მომდინარეა თურქული **pabuç**-იდან, რომელიც მოგვიანებით ბოლო მარცვლის **ჩ**-სთან დისტანტური რეგრესული ასიმილაციით **ფაჩუჩად** გარდაიქმნა. აქაც კონტამინირებულია თურქული და სპარსული პარალელები, რადგან **ფაბუჩი/ფაჩუჩი** სემანტიკური თვალსაზრისით, ეფუძნება სპარსული ეტიმონის პირველ მნიშვნელობას „საშინაო ფეხსაცმელი“.

11. ქართ. **ფარა** - 1. *მოძვ.* „უმცირესი ფულის ერთეული“; 2. *კუთხ. იმერ. გურ. მეგრ.* „საერთოდ, ფული“ <თურქ. **para[para]** 1. „ფული“; 2. *გადატ.* „სიმდიდრე, ქონება“/აზერ. **para[para]** „ნახევარი; სხვა ნაწილი; წილი“ <კლას. სპარს. **پاره [pāra]** 1. „ნაკუწი; ნაჭერი; ქსოვილის ნაკუწი“; 2. „წილი“; 3. „ნამსხვრევი(ჭურვის)“; 4. „საკერებელი“; 5. *მოძვ.* „წვრილი ფული“; 6. *მოძვ.* „ფულადი გასაკითხი; ქრთამი“; 7. *მოძვ.* „წვრილი მონეტა“; 8. „საჩუქარი; ძღვენი“.

ქართ. **ფარას** ფონეტიკური სახისთვის ამოსავალი შეიძლება ყოფილიყო როგორც კლასიკური სპარსული, ასევე თურქულ-აზერბაიჯანული ფორმა, მაგრამ **ფარას** დამკვიდრება დასავლურ ქართულ დიალექტებში ცხადყოფს მის მომდინარეობას ანატოლიური თურქულიდან.

12. ქართ. **ქეძაფ-ი/თეზაფ-ი** - „აზოტმჟავასა და მარილმჟავას ნარევი“ <თურქ. **kezzap[kezzap]** „აზოტმჟავა“/აზერ. **tizab[tizab]** „აზოტმჟავა“ <კლას. სპარს. **تیزاب [tizāb]** „აზოტმჟავა“.

ზემოთ მოტანილი ქართულ პარალელურ ფორმათაგან **თეზაფი**, როგორც ჩანს, შემოსულია უშუალოდ სპარსულიდან ან აზერბაიჯანულიდან, ხოლო დასავლურ დიალექტებში დამკვიდრებული **ქეძაფი** ანატოლიური თურქულიდანაა ნასესხები.

13. ქართ. **ყარფუზ**-ი „იგივეა, რაც საზამთრო“ <თურქ. **karpuz[karpuz]** „საზამთრო“/აზერ. **qarpiz[garpiž]** „საზამთრო“ <კლას. სპარს. **خربز/خرپز [xarboz/xarboze]** „ნესვი“.

თურქულსა და აზერბაიჯანულში სახეცვლილია სპარსული ეტიმონის ფონეტიკური სახე და სემანტიკური მნიშვნელობა. ქართული პარალელისთვის ამოსავალი ფორმაა თურქული ვარიანტი. ეს სიტყვა ამჟამად დასავლურ ქართულ დიალექტებშია გავრცელებული **ხაზურზაკის** პარალელურად, თუმცა როგორც ჩანს, **ყარფუზი** გამოიყენებოდა აღმოსავლეთ საქართველოშიც, რადგან ის ასახული ი. გრიშაშვილის „ქალაქურ ლექსიკონში“ (გრიშაშვილი, 1997). ასევე გვხვდება ქიზ. იყურში **ყარფუზა** „ერთგვარი ლეღვი“. რაც შეეხება თურქ. **k** > ქართ. **ყ**-ს, „თურქული ანლაუტისეული /k/ ქართულში უპირატესად /g/ თანხმოვნადაა ფიქსირებული“ (ჯიქია, 2008:22).

14. ქართ. **შადრევან**-ი „წნევის ძალით ამოტყორცნილი სითხის(ჩვეულებრივ, წყლის) ნაკადი“ <თურქ. **şadırvan[şadırvan]** „შადრევანი; ძირითადად მეჩეთის ეზოებში მდებარე

მრავალონკანიანი, შუაში მოჩუხჩუხე წყლით და თავზე გუმბათით ან ღია აუზი“ <კლას. სპარს. شادروان [šādorvān] 1., „კაშხალი“; 2., „სადირკველი“; 3., „მადრევანი“.

აზერბაიჯანული ფორმა ვერ მოვიძიეთ.

ფონეტიკური ფორმის მიხედვით, ქართულში ეს სიტყვა თურქულიდანაა ნასესხები, თუმცა მეტათეზით (თურქ. **ir**>ქართ. ***ირ**>***რი**>**რე**) თურქული წარმოთქმა ქართულში გადასხვაფერებულა.

15. ქართ. **ხონთქარ**-ი *მოძგ.* „ოსმალეთის მეფე, სულთანი“ <თურქ. **hünkâr**[hünkâr] „ოსმალეთში მხოლოდ ფადიშაჰების წოდება, მბრძანებელი“ <კლას. სპარს. خادوانگار [xodāvandgār] 1., „ღმერთი, უფალი“; 2. *მწიგნ.* „ბატონი, მბრძანებელი“.

აზერბაიჯანული პარალელი არ დასტურდება.

ქართულისთვის ამოსავალია თურქული ფორმა: თურქ. **hünkâr**>ქართ. ***ჰუნქარი**>***ჰონქარი**>***ხონქარი**>**ხონთქარი** - ქართულში -სა და -ს შორის განვითარდა **თ**).

16. ქართ. **ჯანყ**-ი 1., „იგივეა, რაც აჯანყება“; 2., „შფოთი, უკმაყოფილება“ <თურქ. **cenk**[jenk] 1., „შეიარაღებული შეტაკება, ომი, ბრძოლა“; 2., „ჯანყი, დავა, ჩხუბი“/აზერ. **cəng** 1., „შეიარაღებული შეტაკება, ომი, ბრძოლა“; 2., „ჯანყი, დავა, ჩხუბი“ <კლას. სპარს. جنگ [jang] 1., „ომი“; 2., „მეხლა-შემოხლა; დაპირისპირება“; 3., „ჩხუბი“.

ბუნდოვანია, ქართულში **ჯანყი** უშუალოდ სპარსულიდანაა შემოსული, თუ თურქულიდან ან აზერბაიჯანულიდან, რადგან ძალზე იშვიათად სპარსული **g** ქართულში **ყ**-დ გადმოდის. ამის მაგალითად მოტანილი **რიყე** და **ჯანყი** (ანდრონიკაშვილი, 1996:37). ვფიქრობთ, **ყ** ქართულ **ჯანყში** თურქული **k**-დან უნდა მომდინარეობდეს, რადგან რიგ შემთხვევებში თურქ. **k**<ქართ. **ყ** გადასვლა ბუნებრივია.

აზერბაიჯანულიდან ქართულში შემოსულია შემდეგი სპარსიზმები:

1. ქართ. **დაზგა** „დიდი მაგიდა, რომელზეც ოსტატები მუშაობენ“ <აზერ. **dəzğah**[dəzğah] „დაზგა“/თურქ. **tezgâh**[] „დაზგა“ <კლას. სპარს. دستگاه [dastgâh] „დაზგა“.

ქართულში ამ სიტყვის აზერბაიჯანულიდან შემოსვლას ადასტურებს აზერბაიჯანულ და ქართულ ვარიანტთა ფონეტიკური მსგავსება. კერძოდ, სპარსული **st** ბგერათკომპლექსის **ზ** ფორმით შეთვისება ქართულისთვის უჩვეულოა. წესისამებრ, ეს ბგერათკომპლექსი ქართულში ყოველთვის **სტ**-დ გადმოდის (ანდრონიკაშვილი, 1996: 16), ხოლო თურქულსა და აზერბაიჯანულში **st** ბგერათკომპლექსი ადაპტირებულია **z**-დ. თურქულისთვის ბუნებრივია სპარსული **d**-ს **t**-დ შეთვისება (თითცე, 1967: 128), აზერბაიჯანულში კი სპარსული **d** შენარჩუნებულია. ყოველივე ზემოთქმული ადასტურებს ქართულში **დაზგა** ლექსემის აზერბაიჯანულიდან მომდინარეობას.

2. ქართ. **დახლიდარ**-ი „დახლში მდგომი, დახლში მოვაჭრე“ <აზერ. **daxıldar**[daxıldar] „დახლიდარი“/თურქ. **dahildâr**[dahildâr], „დახლიდარი“ <კლას. სპარს. دخلدار [daxıldâr] „დახლიდარი“.

ქართულ პარალელში წარმოდგენილი **ლ**-ს შემდგომი **ი** ცხადყოფს, რომ **დახლიდარი** უშუალოდ სპარსულიდან არაა შემოსული. ის უნდა მომდინარეობდეს აზერბაიჯანულიდან, რასაც ადასტურებს სპარსული **x** ბგერის შენარჩუნება აზერბაიჯანულში. ეს ბგერა თურქულს, აზერბაიჯანულისგან განსხვავებით, არ გააჩნია.

ქართულში მოხდა **il**>**ლი** მეტათეზისი: **daxıldar**>***დახილდარი**>**დახლიდა**-რი.

3. ქართ. **დინგ**-ი „საცეხველი ბრინჯისა, სანაყი ნიგვზისა და სხვ. (ოსტიაშვილი, 1978)“ <აზერ. **ding**[ding] „ბრინჯის საცეხველი“/თურქ. **dink**[dink] „ბრინჯის საცეხველი“ <კლას. სპარს. دنگ [dang/deng] „ბრინჯის საცეხველი“.

ქართულ **დინგში** როგორც სპარსული ბოლოკიდური სპარსული **g**-ს გადმოტანა, რომელიც შენარჩუნებულია აზერბაიჯანულში (თურქულში ის გადმოცემულია **k**-თი) და ამ ლექსემის არსებობა აზერბაიჯანულთან მჭიდროდ კონტაქტირებად ინგილოურ დიალექტში ადასტურებს დინგის აზერბაიჯანულიდან სესხებას.

4. ქართ. **თოხუმი** „ჩამომავლობა, ჯიში“ < აზერ. **toxum**[**toxum**] „ჩამომავლობა, ჯიში“/თურქ. **tohum**[**tohum**] „ჩამომავლობა, ჯიში“ < კლას. სპარს. **تخم** [**toxm**] „ჩამომავლობა, ჯიში“.

ქართულ პარალელში ასახულია თურქულ-აზერბაიჯანულ ვარიანტებში **xm** ბგერათკომპლექსში ეპენტეზური ხმოვნის **u**-ს ჩართულობა, რაც გამორიცხავს უშუალოდ სპარსულიდან სესხებას. **x**-ს არსებობა კი მიუთითებს სესხების აზერბაიჯანულ წყაროზე, რადგან ბგერა **x** წარმოდგენილია მხოლოდ აზერბაიჯანულში, ანატოლიურ თურქულში ამგვარი ბგერა არ არსებობს. შესაბამისად, თურქულში გვაქვს **tohum**.

5. ქართ. **ზირნიხ**-ი „ყვითელი დარიშხანა“ < აზერ. **zirnix**[**zirnix**] „დარიშხანი“/თურქ. **zirnük**[**zirnük**] „დარიშხანი“ < კლას. სპარს. **زرنج** [**zarnix**] „გოგირდოვანი დარიშხანი“.

ქართული, თურქული და აზერბაიჯანული ვარიანტები ფონეტიკურად მსგავსია. სპარსული ეტიმონის პირველი მარცვლის **a** თურქულსა და აზერბაიჯანულში გადავიდა **i**-დ, ხოლო ბოლოკიდური **x** აზერბაიჯანულში შენარჩუნდა, რაც ადასტურებს ქართულში **ზირნიხის** აზერბაიჯანულიდან მომდინარეობაზე.

6. ქართ. **ზორბა** „წარმოსადეგი, დიდი, მოსული“ < აზერ. **zorba**[**zorba**] „წარმოსადეგი, დიდი, მოსული“/თურქ. **zorba**[**zorba**] „მომალადე, დესპოტი, თავაწყვე-ტილი, აულაგმავი“ < კლას. სპარს. **زورباز** [**zurbāz**] „ძლიერი, ღონიერი“ (დეჰხოდა1931).

თურქული და აზერბაიჯანული პარალელები ფონეტიკურად ერთმანეთს ემთხვევა. ორივეგან დაკარგულია სპარსული ეტიმონის ბოლოკიდური **z**, მაგრამ სემანტიკურად ეს პარალელები განსხვავდება როგორც ეტიმონისგან, ასევე ერთ-მანეთისაგან. აზერბაიჯანული და ქართული ვარიანტების სრული სემანტიკური დამთხვევა მიუთითებს, რომ **ზორბა** აზერბაიჯანულიდანაა ნასესხები.

7. ქართ. **ნარ**-ი „მამალი აქლემი“ < აზერ. **nar**[**nar**] 1. „ძლიერი, უშიშარი, მამაცი“; 2. „ხვადი აქლემი“/თურქ. **ner**[**ner**] „კაცი; ხვადი, მამრი“ < კლას. სპარს. **نر** [**nar**] 1. „მამრი, ხვადი“; 2. „უშიშარი, მამაცი“.

აზერბაიჯანულში გადმოტანილია სპარსული ეტიმონის ერთ-ერთ ზედსართავული მნიშვნელობა „მამაცი“. რაც შეეხება სუბსტანტივურ მნიშვნელობას „ხვადი,“ ის აზერბაიჯანულში სემანტიკურად დავიწროებულია და შემდგომ უცვლელადაა გადმოტანილი მონოსემიზებულ ქართულ პარალელში – „მამალი, ხვადი აქლემი“. თურქული ფორმა ფაქტობრივად იმეორებს სპარსული ეტიმონის პირველ მნიშვნელობას“.

8. ქართ. **სერ**-ი „მოგრძოდ წამოზიდული გორა“ < აზერ. **sər**[**sær**] „გორაკი“/თურქ. **ser**[**ser**] „მწვერვალი“ < კლას. სპარს. **سر** [**sar**] „წვერო, სიმაღლე“.

ქართ. **სერი** ფონეტიკურად მსგავსია თურქულ-აზერბაიჯანული პარალელებისა, მაგრამ ამ შემთხვევაშიც **ზორბას** მსგავსად, აზერბაიჯანული და ქართული ვარიანტების სემანტიკური დამთხვევა მიუთითებს **სერის** აზერბაიჯანულიდან სესხებაზე.

9. ქართ. **სილა** 1. „გაშლილი ხელის შემოკვრა ყბაში“; 2. *მეტაფ.* „ზიანი“ < აზერ. **silla**[**sillæ**] „სილა, გაშლილი ხელის შემოკვრა ყბაში“/თურქ. **sille**[**sille**] 1. „სილა,

შემორტყმა“; 2.გადატ. „უბედურება; კატასტროფა“<კლას. სპარს. **سيلي** [sili] „გამლილი ხელის შემოკვრა ყბაში“.

ქართულში ამ სიტყვის აზერბაიჯანულიდან მომდინარეობას ადასტურებს ფონეტიკური გარემოება. სპარსული ეტიმონის ბოლოკიდური თურქულში გადმოსულია e-დ, აზერბაიჯანულში კი ə-დ. ქართულში აზერბაიჯანული ə გადმოდის ა-დ, იხ. **დაზგა**> **dazgah**, **ნარი**>**nar** ან ქვემოთ მოტანილი **შუშა**>**şüşə**. გამონაკლისია **სერი**>**sər**, სადაც ə გადმოსულის ე-დ.

10.ქართ. **შუშა** 1.,„იგივეა, რაც მინა“; 2.,„ამ ნივთიერებისაგან დამზადებული მცირე ზომის ჭურჭელი ან სხვა რამე საგანი“<აზერ. **şüşə**[šyšæ] 1.,„შუშა, მინა“; 2.,„ამ ნივთიერებისაგან დამზადებული რამე საგანი“; 3.,„ბოთლი“/თურქ. **şişe**[šise] 1.,„ბოთლი“; 2.,„ლამპის მინა, შუშა“; 3.,„მინა, შუშა“<კლას. სპარს. **شیشه** [šiša] 1.,„მინა, შუშა; 2.,„ბოთლი“.

თურქული ფორმა სპარსული ეტიმონის მსგავსია, ხოლო აზერბაიჯანულში სპარს. i გადმოსულია ü[y]-დ. ქართულ და აზერბაიჯანულ პარალელთა ფონეტიკური მსგავსება ადასტურებს განსახილველი ქართული ფორმის აზერბაიჯანულიდან შესხვას.

11.ქართ. **ჯომარდი** „გულადი, ყოჩადი, ქველი“<აზერ. **comərd** [jomərd] „გულუხვი, კეთილშობილი; დიდსულოვანი, მამაცი“<თურქ. **cömert**[jömert] „გულუხვი, ხელგამლილი, დიდსულოვანი, კეთილშობილი“<კლას. სპარს. **جوآنمرد**[javānmard] „კეთილშობილი, დიდსულოვანი; მამაცი“.

თურქულსა და აზერბაიჯანულში ეს სპარსული ნასესხობა ფონეტიკურად სახეცვლილია. ქართული ვარიანტიც თურქულ-აზერბაიჯანული ფორმის მსგავსია. აქვე ცხადად ჩანს ქართულში ამ სპარსიზმის შესხვის აზერბაიჯანული წყარო, სადაც თურქულისგან განსხვავებით, შენარჩუნებულია სპარსული ბოლოკი-დური **d**, რომელიც გადმოსულია ქართულში.

წინამდებარე სტატიაში განხილული მასალა ცხადყოფს, რომ კლასიკური სპარსულიდან ქართულში ნასესხობები, მხოლოდ პირდაპირი გზით არ შემოდი-ოდა და სპარსიზმთა გარკვეულ ნაწილს ქართული თურქულიდან და აზერბაიჯანულიდან შესხულობდა. ამას ადასტურებს ფონეტიკური და სემანტიკური მაჩვენებლები. რიგ შემთხვევებში თურქულ და აზერბაიჯანულ პარალელთა ფაქტობრივი იდენტობის გამო, ძნელი დასადგენია სპარსული წარმომავლობის ესა თუ ის ლექსემა ქართულში თურქულიდანაა შემოსული თუ აზერბაიჯანულიდან. ამავდროულად საკვლევი მასალის ნაწილში მკაფიოდ იკვეთება შესხვის თურქული ან აზერბაიჯანული წყარო. ზოგჯერ ამის გარკვევას ხელს უწყობს ქართულ დიალექტთა მონაცემები.

ლიტერატურა:

აბულაძე, ი.(1944). ქართულ-სომხური ლიტერატურული ურთიერთობები IX-X საუკუნეებში, თბილისი: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. [Abuladze, I, (1944). Georgian-Armenian Literary Contacts in the IX-X Centuries, Tbilisi: Metsniereba (Publishing House of the Georgian Academy of Sciences)].

აბულაძე, ც.(1962). თურქული ლექსიკური მასალის შესახებ ს.-ს. ორბელიანის ქართულ ლექსიკონში, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე IV, გვ. 57-78, თბილისი [Abuladze, Ts. On the Turkish Lexical Material in S.S. Orbeliani's Georgian Dictionary, Herald of the Institute of Manuscripts of the Georgian Academy of Sciences IV, pp. 57-78], Tbilisi.

აბულაძე, ც.(1968). სულხან-საბა ორბელიანის ქართული ლექსიკონის სიტყვანის თურქული თარგმანები, თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“ [Abuladze, Ts. Turkish Translations of the Words from S. S. Orbeliani's Georgian Dictionary, Herald of the Institute of Manuscripts of the Georgian Academy of Sciences IV, pp. 57-78, Tbilisi: Metsniereba]

აივერდი, ი.(2005). – Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Lugatı, 3 cilt, Kubbealtı, İstanbul: Yayın evi [Ayverdi, I. Big Turkish Dictionary with Examples. Kubbealtı Dictionary, 3 vol.]

ანდრონიკაშვილი, მ.(1965). არაბული სიტყვების სპარსული გზით შემოსვლის შესახებ ქართულში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, 105, გვ. 298-330, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. [Andronikashvili, M. On the penetration of Arabic Words into Georgian via Persian], Works of Tbilisi State University, 105, pp. 298-330, Tbilisi: Tbilisi State University Publishing House.

ანდრონიკაშვილი, მ.(1966). ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან I, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა [Andronikashvili, M. Studies in Iranian-Georgian Linguistic Contacts I], Tbilisi: Tbilisi State University Publishing House.

ანდრონიკაშვილი, მ.(1996). ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან II, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან II, თბილისი: გამომცემლობა „ირმისა“ [Studies in Iranian-Georgian Linguistic Contacts II], Tbilisi. “Irmisa” Publishing House.

ანვარი, ჰ.(1381/2002-). – فرهنگ بزرگ سخن، تهران: سخن، ح. فرهنگ فشرده سخن، انوری I-VIII [Anvari, H. Farhang-e bozorg-e soxan: j. I- VIII [The Big Dictionary of Words, vol. I-VIII], Tehran: Soxan.

ანთაძე-მალაშხია, ფ.(2018). სპარსულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობების საკითხები, თბილისი: გამომცემლობა „აკადემიური წიგნი“ [Antadze-Malashkhia, P. Issue of Persian-Georgian Language Contacts], Tbilisi. “Academic Book” Publishing House.

ანთაძე-მალაშხია, ფ., კაზიმოვი, ს.(2021). აზერბაიჯანულის შუამავლობისათვის სპარსულ-ქართულ ენობრივ ურთიერთობებში, აკადემიკოს კონსტანტინე წერეთლის დაბადებიდან მე-100 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, თბილისი, <https://dspace.tsu.ge/items/cff4a653-9867-45db-ba44-3bec2e0a91c8> [Antadze-Malashkhia, P. Kazimov, S. (2021). On the Mediation of Azerbaijani in Persian-Georgian Language Contacts]. International Conference dedicated to the 100th anniversary of Academician Konstantine Tsereteli. Tbilisi <https://dspace.tsu.ge/items/cff4a653-9867-45db-ba44-3bec2e0a91c8> .

ანთაძე-მალაშხია, ფ., კაჭარავა, ნ.(2023) თურქულისა და აზერბაიჯანულის შუამავლობისათვის სპარსულ-ქართულ ენობრივ ურთიერთობებში, გურამ ლორთქიფანიძის დაბადებიდან 85 წლის იუბილესადმი მიძღვნილი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „კულტურულ-საისტორიო ძიებანი“. წელი, თბილისი. თეზისები. გვ. 3-5 [Antadze-malashkhia, P. Kacharava, N. (2023). On the Mediation of Turkish and Azerbaijani in Persian-Georgian Language Contacts]. International conference dedicated to the 85th anniversary of Guram Lortkipanidze “Cultural-Historical Papers”. 2023, Tbilisi, Abstracts. pp. 3-5.

ანთაძე-მალაშხია, ფ. ენათა შუამავლობისათვის ირანულ-ქართულ ენობრივ ურთიერთობებში(2024), [Antadze-Malashkhia, P. On Language Mediation in Iranian-Georgian Language Contacts], Actas del Congreso de la Sociedad Española de Iranología (SEI) (celebrado en Tbilisi los días 20 y 21 de octubre de 2022), pp. 58-76.

ბართაია ნ.(2011). ქართულში შემოსული სპარსული ლექსიკა(იოსებ გრიშაშვილის „ქალაქური ლექსიკონის“ მიხედვით), თბილისი, გამომცემლობა „უნივერსალი“ [Bartaia N. Borrowings from Persian Vocabulary according to the Ioseb Grishashvili „Kalakuri Leqsikoni“ (Urban Dictionary)], Tbilisi, “Universali” Publishing House.

გიპერტი(1993). – Gippert, J. Iranica Armeno-Iberica, Wien: Verlag der Österreichischen der Wissenschaften.

გრიშაშვილი, ი.(1997). „ქალაქური ლექსიკონი“, თბილისი, გამომცემლობა „სამშობლო“ [Grishashvili, I. „Kalakuri Leqsikoni“ (Urban Dictionary)], Tbilisi. “Samshoblo” Publishing House.

დეჰკოდა(1931). – لغتنامه دهخدا، تهران: دانشگاه تهران، [Dictionary oj Dehkoda, Tehran: Tehran University Press].

თიეტე(1967). – Tietze, A. Lazard G., Persian Loanwords in Anatolian Turkish, Oriens, Vol. 20, pp. 125-16

თურქული ენის ლექსიკონი(1998). – Türkçe Sözlük, 2 cilt [The Turkish Dictionary, vol. I-II], TDK, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

იმედაძე, ს.(2014). არაბული წარმოშობის ლექსიკა სულხან-საბა ორბელიანის „ლექსიკონ ქართულში“,[ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია, ქუთაისი: აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი], [Imedadze, S. Arabic Words in S.S. Orbeliani's "Georgian Dictiobary"], [Dissertation thesis for awarding the scientific degree of Doctor of Philology. Kutaisi. Akaki Tsereteli State University].

ლეკიაშვილი, ვ.(1992). ორიენტალიზმები ქართულში(არაბული ლექსიკა), [ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია, თბილისი: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი] [Lekiasvili, V. Orientalisms in Georgian(Arabic Loanwords)], [Dissertation thesis for awarding the scientific degree of Doctor of Philology, Tbilisi. G. Tsereteli Institute of Oriental Studies of the Georgian Academy of Sciences].

მოჰამადრაჰიმი(2021). – Mohammadrahimi, F. Influence of Persian Language on Azerbaijani: A Case Study of Contact-Induced Changes in Iranian Azerbaijani, (MA Thesis), University of Eastern Finland, 2021, 70 p. https://www.academia.edu/68382944/Influence_of_Persian_Language_on_Azerbaijani_A_Case_Study_of_Contact_Induced_Changes_in_Iranian_Azerbaijani

ორუჯოვი, ა.(2006). – Orucov, Ə. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti [The Explanatory Dictionary of the Aazerbaijani Language, 4 volumes], Baku: Sherq-Qerb.

როსტიაშვილი, ნ. (1978). ინგილოური ლექსიკონი, თბილისი, გამომცემლობა „მეცნიერება“ [Rostiashvili, N. Ingiloy Dictionary] Tbilisi: Publishing House "Metsniereba"

რუხაძე, ლ.(2013) თურქული ნასესხობები ქართულ სალიტერატურო ენაში, თბილისი, გამომცემლობა „მწიგნობარი“ [Turkish Borrowings in the Georgian Literary Language], Tbilisi. "Mtsignobari" Publishing House.

უელ – უნივერსალური ენციკლოპედიური ლექსიკონი(2006).(შემდგ. ალ. ელერდაშვილი), თბილისი: გამომცემლობა – [Universal Encyclopedic Dictionary (2006) compiled by A. Elerdashvili], Tbilisi. "Pantazia" Publishing House.

ქეგლ – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი(1950-1964) , თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. [The Explanatory Dictionary of the Georgian Language], Tbilisi. Publishing House of the Georgian Academy of Sciences.

შჩერბაკი Шчербак(1970). –А. Сравнительная фонетика тюркских языков, , Ленинград, издательство «Наука», 1970 [Shcherbak. (1970) Comparative Phonetics of Turkic Languages], Leningrad. "Nauka" Publishing House, 1970.

ჯიქია, მ.(2008). თურქიზმები ქართველურ ანთროპონიმებში, თბილისი, გამომცემლობა „სიტყვა“ [Jikia, M. Turkisms in the Kartvelian Anthroponimics], Tbilisi. "Sitkva" Publishing House.

ჯიქია, ს.(1960) „აღმოსავლური წარმოშობის სიტყვათა ისტორიიდან I“, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები.აღმოსავლურ ენათა სერია, ტ. III. გვ. 1-13(სურამი; ზურაბი; დიამბეგი; ბეგუმი; ათაბაგი; ყაზბეგი) [Jikia, S. "The History of Words of oriental origin I], Works of the Institute of Linguistics. Series of oriental languages, v. III. pp. 1-13 (Surami, Zurab, Diambegi, Begumi, Atabagi, Kazbegi.).

ჯიქია, ს.(1987). „აღმოსავლური წარმოშობის სიტყვათა ისტორიიდან II“ (მაგრამ; ბარემ; ქილიფთარი; ყირქესალი), თბილისის უნივერსიტეტის შრომები. 273. გვ. 5-9(მაგრამ; ბარემ; ქილიფთარი; ყირქესალი) [Jikia, S. The Hsitory of Words of Oriental Origin II (Magram, Barem, Kiliptari, Kirkesali], Works of Tboilisi State University 273. pp. 5-9.

Fatman Antadze-Kacharava

Nana Kacharava

Iv.Javakhishvili Tbilisi State University

e-mail: fati.antadze@yahoo.com<https://doi.org/10.52340/lac.2024.32.01>

SJIF 2024: 8.268

For Turkish-Azerbaijani Mediation in Persian-Georgian language Relations

Abstract

Middle Persian and Parthian loans penetrated into Georgian either directly or via Armenian (Andronikashvili, 1966: 9, 161). However, until recently, it was considered that New Persian loans penetrated into Georgian only directly.

Our research has proved that in some cases Persian words penetrated into Georgian via two Turkic languages – Anatolian Turkish and Azerbaijani.

In the late Middle Ages, South-West Georgia fell under the Turkish-Ottoman political influence. This, naturally, led to close language contacts of certain Georgian territories with Turkey. Traces of these contacts are found even in those regions of Western Georgia which were not directly subject to the Ottoman Empire.

At the same time, there are proofs of the contacts of Eastern Georgian dialects with the Turkish language. Loans, in particular, Persian loan words penetrated into these dialects from Anatolian Turkish as well as Azerbaijani.

The paper analyzes 35 loan-words that have penetrated into Georgian via Turkish and Azerbaijani. Mediation of these languages is proved based on the phonetic and semantic criteria. In certain cases, Georgian dialectal data are also taken into account.

Due to great similarity between Anatolian Turkish and Azerbaijani, in some cases, it is hard to identify which of the two languages was the source of borrowing of Persian words in Georgian. The paper presents 8 examples of this kind (for instance, Georgian **გიაურ-ი** [**giaur-i**]¹ *arch.* „heathen” (an abusive word of Moslems referring to non-Moslems) <Turkish **gâvur** 1. „faithless“; 2. „non-Moslem“/Azerbaijani **gavur** 1. „faithless“; non-Moslem <classical Persian **گبر** [**gabr**] 1. „Zoroastrian, fire-worshipper“; 2. „heathen, faithless, non-Moslem“).

Georgian has borrowed 16 loan-words from Persian via Anatolian Turkish (e.g. Georgian **ბეჯით-ი** [**bejit-i**] 1. „hard-working, diligent, industrious, studious“; 2. „faithful, devoted“ <Turk. **becit** „serious, important, necessary“; /Azer. **becid** „quickly, fast!“ <classical Persian **بجد** [**bejed(d)**] 1. *adj.* „hard-working, diligent, studious“; 2. *adv. archaic* „seriously, diligently, assuredly“).

We have analyzed 11 Persian loans that have penetrated into Georgian via Azerbaijani (e.g. Georgian **დაზგა** [**dazga**] „a large table on which artesans work“ <Azer. **dəzğah** „lathe“/Turk. **tezgâh** „lathe“ <classical Persian **دستگاه** [**dastgâh**] „lathe“).

Key words: Persian-Georgian language Relations, Borrowed words from Anatolian Turkish and Azerbaijani.

რეცენზენტები: პროფესორი ატია იუსუფი

¹ -i is a nominative case marker in Georgian.